

ГАНЖА Т. В.,

кандидат юридичних наук,
провідний науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії з проблем
досудового розслідування
(Навчально-науковий інститут
№ 1 Харківського національного
університету внутрішніх справ)

УДК 343.139 (477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.77>

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАНІСТЬ ПІД ЧАС ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ

У статті виокремлені процесуальні особливості забезпечення права на свободу та особисту недоторканість під час затримання особи. З'ясовано, що кримінальна процесуальна діяльність тісно пов'язана із застосуванням примусових заходів, які можуть обмежувати права та свободи особи. Затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, уповноваженою службовою особою є одним із заходів, що, з одного боку, обмежує конституційне право на свободу та особисту недоторканість, а з іншого – є ефективним засобом для забезпечення виконання завдань досудового розслідування та кримінального провадження в цілому.

Зазначено, що затримання особи розглядається як тимчасовий запобіжний захід, що має на меті запобігання протиправним діям та встановлення причетності затриманого до вчинення кримінального правопорушення, а також для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою відповідно до підстав і порядку, визначених у Кримінально процесуальному кодексі України. Водночас, затримання уповноваженою службовою особою є процесуальним заходом, що застосовується працівником правоохоронного органу без попереднього рішення слідчого судді. Це можливо за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні кримінального правопорушення, яка базується на очевидних фактах і обставинах. Таке затримання здійснюється в момент вчинення злочину, замаху на нього або безпосередньо після цього. Метою цього заходу є запобігання або припинення протиправних дій, унеможливлення втечі підозрюваної особи та її доставлення до найближчого компетентного органу для подальшого досудового розслідування.

Встановлено, що будь-яке затримання є примусовим заходом з боку державних органів, що передбачає обмеження особистої свободи громадян. У деяких випадках затримання може супроводжуватися застосуванням фізичної сили та особистим обшуком. Примус є невід'ємною складовою механізму кримінального процесуального регулювання, за допомогою якого держава намагається реалізувати вимоги закону в ситуаціях, коли особа, яка зобов'язана, не може або неналежно виконує свої процесуальні обов'язки, що є прямою реакцією на правопорушення, відмову від виконання обов'язків або їх неналежне виконання, а також заходом, що застосовується для безумовного вирішення завдань, задля яких ці обов'язки були встановлені.

Ключові слова: процесуальні особливості, забезпечення, права, свобода, особиста недоторканість, затримання особи, кримінальне правопорушення, уповноважена службова особа.

Hanzha T. V. Procedural features of ensuring the right to liberty and personal integrity during the detention of a person

The article highlights the procedural features of ensuring the right to liberty and personal integrity during the detention of a person. It is found that criminal procedural activities are closely related to the use of coercive measures that may restrict the rights and freedoms of a person.

The detention of a person suspected of committing a criminal offense by an authorized official is one of the measures that, on the one hand, restricts the constitutional right to liberty and personal integrity, and on the other hand, is an effective means of ensuring the fulfillment of the tasks of pre-trial investigation and criminal proceedings as a whole.

It is noted that the detention of a person is considered as a temporary preventive measure aimed at preventing unlawful actions and establishing the involvement of the detainee in the commission of a criminal offense, as well as for participation in the consideration of a petition for the application of a preventive measure in the form of detention in accordance with the grounds and procedure specified in the Criminal Procedure Code of Ukraine.

At the same time, detention by an authorized official is a procedural measure applied by a law enforcement officer without a prior decision of an investigating judge. This is possible if there is a reasonable suspicion of a criminal offense, which is based on obvious facts and circumstances. Such detention is carried out at the time of the commission of a crime, an attempt at it or immediately after it.

The purpose of this measure is to prevent or stop illegal actions, prevent the escape of the suspect and deliver him to the nearest competent authority for further pre-trial investigation.

It has been established that any detention is a coercive measure by state authorities, which involves the restriction of the personal freedom of citizens.

In some cases, detention may be accompanied by the use of physical force and personal search.

Key words: *procedural features, security, rights, freedom, personal integrity, detention of a person, criminal offense, authorized official.*

Постановка проблеми. На сьогодні чинні норми Кримінально процесуального кодексу (КПК) України регулюють підстави, умови та порядок затримання, а також визначають права затриманих і обов'язки учасників процесуальної діяльності щодо їх забезпечення. Визнання процесуальної природи затримання вимагає вирішення наукової проблеми, пов'язаної з його сутністю як кримінально-процесуального інституту. Однак слід зазначити, що вирішення цієї задачі ускладнюється через ряд причин, серед яких: багатозначність терміна «затримання» в законодавстві, процесуальній науці та правозастосовній практиці; неоднозначність законодавчих норм, що розкривають процесуальну суть затримання за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення; відсутність єдності думок серед науковців з цього питання. У таких умовах виникає потреба в комплексному дослідженні сутнісних характеристик затримання особи.

Сьогодні важливо розробити таку систему кримінальної процесуальної діяльності, в якій захист особи, а також її конституційні права і свободи будуть на першому місці, при цьому забезпечуючи ефективність досудового розслідування. Ці принципи є одними з основних напрямків роботи правоохоронної системи України. Порушення та обмеження прав і свобод особи найчастіше відбуваються саме на етапі досудового розслідування, оскільки уповноважені особи, які його проводять, мають широкі повноваження, зокрема можливість застосування заходів процесуального примусу, що можуть обмежувати права, свободи та інтереси учасників відповідних процесуальних дій.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Окремі питання затримання особи у кримінальному процесі, гарантії її прав, свобод і законних інтересів розглядали такі вітчизняні вчені-процесуалісти: І. Ю. Бабенко, Є. В. Дояр, Д. Г. Іллящук, А. А. Жук, О. О. Лисецький, О. Є. Омельченко, В. М. Ребезюк, В. В. Сєдакова, С. І. Чернобаєв, О. В. Шульга, Н. С. Шумська та інші.

Виклад основного матеріалу. Євроінтеграційний курс України, сприяв реалізації ефективних реформ, впровадженню міжнародних стандартів, а також створенню умов для повної та ефективної трансформації системи кримінальної юстиції з огляду на правові та організаційні основи. Ключовим елементом цього реформування є кримінальне процесуальне законодавство, яке ґрунтується на міжнародних стандартах прав людини та передбачає суворе дотримання принципів кримінального судочинства. Одним із ключових принципів правової держави є гарантування прав, свобод та законних інтересів особи і громадянина. У КПК України закріплено обов'язкове дотримання засад кримінального провадження. Однією з цих основ є забезпечення права на свободу та особисту недоторканність [1, с. 91].

Згідно зі ст. 3 Конституції України, «Людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [2]. Кримінальна процесуальна діяльність спрямована на швидке, повне та неупереджене розслідування, щоб кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності відповідно до своєї вини [4]. Ця діяльність тісно пов'язана із застосуванням примусових заходів, які можуть обмежувати права та свободи особи.

Затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, уповноваженою службовою особою є одним із заходів, що, з одного боку, обмежує конституційне право на свободу та особисту недоторканність, а з іншого – є ефективним засобом для забезпечення виконання завдань досудового розслідування та кримінального провадження в цілому. Затримання особи є тимчасовим заходом у кримінальному провадженні, відповідно до чинного законодавства, затриманому необхідно повідомити про підозру не пізніше ніж через 24 години з моменту затримання. Цей захід не може тривати більше 72 годин [4]. Якщо цього не зроблено, особа підлягає негайному звільненню. Зокрема, момент затримання регулюється ст. 209 КПК України і визначається як точка відліку, що полягає в обов'язку особи залишатися в присутності уповноваженої службової особи або в приміщенні, яке вона вказала, шляхом застосування сили до затриманого. Слід зазначити, що затримання особи є одним із найсуворіших запобіжних заходів, оскільки суттєво обмежує права і свободи людини та громадянина, зокрема, право на свободу та особисту недоторканність, що закріплено в Конституції України [2] та численних нормативно-правових актах. Водночас, воно є найбільш ефективним тимчасовим запобіжним заходом, оскільки воно забезпечує можливість для проведення належного досудового розслідування. Це пояснюється тим, що особа, яка, ймовірно, вчинила кримінальне правопорушення, під загрозою кримінальної відповідальності може ухвалити неправильне рішення про втечу від правоохоронних органів, часто не усвідомлюючи негативних наслідків своїх дій [3, с. 116-117].

У положеннях КПК України затримання охарактеризовано темпорально, зокрема відповідно до ст. 12 КПК України «...кожен, кого затримано через підозру або обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення або інакше позбавлений свободи, повинен бути в найкоротший строк доставлений до слідчого судді для вирішення питання про законність та обґрунтованість його затримання, іншого позбавлення свободи та подальшого тримання. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого судового рішення про тримання під вартою» [4]. Із викладеного прослідковуємо кореляцію із міжнародним правом та міжнародними стандартами у сфері дотримання прав людини.

Практика свідчить, що затримання особи зазвичай здійснюється з метою встановлення її можливої причетності до кримінального правопорушення або для обрання одного із запобіжних заходів. Це рішення приймається, враховуючи потенційні ризики та санкції, передбачені за вчинення конкретного правопорушення. Враховуючи це, законодавець встановив у КПК України положення, яке фактично унеможливило для підозрюваного перешкоджати нормальному ходу досудового розслідування. Відповідно до чинних норм

кодіфікованого процесуального закону, можна стверджувати, що у ст. 209 КПК України чітко вказано момент, з якого цей запобіжний захід починає діяти: «Особа вважається затриманою з моменту, коли вона силою або під впливом наказу змушена залишатися поряд з уповноваженою службовою особою або в приміщенні, визначеному цією особою». Для всіх видів затримання, передбачених чинним КПК України, момент затримання особи є однаковим, про що слід пам'ятати кожному практичному працівнику під час проведення затримання. При цьому в КПК України не надано визначення терміна «затримання особи» [4].

Слід зазначити, що будь-яке затримання є примусовим заходом, який передбачає обмеження особистої свободи громадян. У деяких випадках затримання може супроводжуватися використанням фізичної сили та особистим обшуком. Примус є невід'ємною частиною механізму кримінального процесуального регулювання, за допомогою якого держава намагається реалізувати вимоги закону в ситуаціях, коли особа, що зобов'язана, не може або неналежно виконує свої процесуальні обов'язки. Це є прямою реакцією на правопорушення, відмову від виконання обов'язків або їх неналежне виконання, а також заходом, що застосовується для безумовного вирішення завдань, задля яких ці обов'язки були встановлені [5, с. 183–184].

Як зазначає О. В. Шульга, примус у кримінальному процесі є особливим видом державного примусу. Це психічний, фізичний або матеріальний вплив, який здійснюється компетентними органами та посадовими особами держави через спеціальні акти і в межах правових норм. Його метою є підпорядкування волі та поведінки особи інтересам, закріпленим у законі, суспільства та держави [6, с. 130–131]. Державний примус використовується для усунення порушень прав і свобод людини та громадянина, а також для нормалізації суспільних відносин. Механізм державного примусу виступає своєрідним каталізатором, до якого звертаються у разі загрози нормальному функціонуванню окремої особи, суспільства або держави. Наприклад, затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, можна розглядати як реакцію держави на неправомірні дії суб'єкта, що становлять суспільну небезпеку. Важливо зазначити, що затримання в рамках кримінального провадження є ключовою процесуальною дією, оскільки в більшості випадків воно означає появу підозрюваного, а отже, і суб'єкта кримінального правопорушення. Застосовуючи механізм державного примусу, до якого входить затримання особи, уповноважена службова особа, діючи в межах закону та дотримуючись кримінальної процесуальної процедури, виконує завдання кримінального процесу, що полягають у захисті особи, суспільства і держави від протиправних посягань тощо. Однак, зазначає Д. Г. Ілляшук, примус не є центральною ознакою затримання особи, тому що дана ознака перманентна для більшості інститутів кримінального процесу, зважаючи на імперативний та специфічний характер кримінальних процесуальних суспільних відносин [7, с. 424–425].

З об'єктивної точки зору, затримання злочинця може проявлятися в обмеженні його свободи пересування, а також у фізичному та психічному впливі, що враховує місце, час і обставини затримання. Процес затримання має відбуватися в найкоротші терміни, необхідні для фізичного захоплення особи та її доставки до правоохоронних органів. За своєю суттю дії, пов'язані із затриманням особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, ближчі до правовстановлюючих санкцій, ніж до штрафних, оскільки вони не мають на меті покарання, а спрямовані на забезпечення подальшого ходу досудового розслідування.

Щоденна діяльність правоохоронних органів тісно пов'язана з різноманітними життєвими ситуаціями, які виникають внаслідок протиправних дій окремих осіб. Часто трапляються випадки, коли працівники правоохоронних органів під час виконання своїх службових обов'язків застають особу під час вчинення кримінального правопорушення, під час замаху на нього або відразу після його вчинення. Крім того, в процесі оперативного реагування на повідомлення про кримінальне правопорушення можуть бути отримані дані, що вказують на особу, причетну до вчинення кримінального правопорушення. Такі дані можуть надходити від потерпілих, свідків, а також бути зафіксовані у вигляді явних ознак і слідів на місці події, на одязі чи тілі певної особи. Подібні ситуації мають характерну рису: фактичні обставини є очевидними, зазвичай виникають раптово (ситуативно) і сприймаються

службовими особами правоохоронних органів безпосередньо під час вчинення (або спроби вчинення) кримінального правопорушення чи одразу після цього. У таких умовах, наголошує Є. В. Дояр, у правоохоронців з огляду на їхні функціональні обов'язки, виникає потреба терміново припинити або запобігти протиправним діям та унеможливити втечу особи, яка їх вчинила. Виконати таке завдання можна лише шляхом психологічного та/або фізичного впливу на підозрюваного, що призводить до обмеження його свободи та особистої недоторканності, що з юридичної точки зору означає затримання за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення [8, с. 176–177].

Затримання, яке здійснюється уповноваженою службовою особою, можна розглядати з двох точок зору: у вузькому розумінні – як фізичне захоплення особи та її транспортування до компетентного органу або посадової особи для подальшого прийняття рішення (так зване «фактичне затримання»), і в широкому розумінні – як діяльність (сукупність дій) відповідних державних органів і посадових осіб, що триває від моменту фізичного захоплення особи до її звільнення або обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Вважаємо, що більш точним є розуміння затримання уповноваженою службовою особою в широкому сенсі, оскільки це краще відображає його суть та правову природу як виду затримання особи без ухвали слідчого судді чи суду [9, с. 196–197]. Такий підхід сприяє правильному усвідомленню правової природи та сутності цього заходу, а також його адекватному та однозначному нормативному регулюванню, що, в свою чергу, забезпечує правильне та ефективне застосування в практиці.

Необхідно зазначити, що затримання уповноваженою службовою особою – це захід забезпечення кримінального провадження, який застосовується без ухвали слідчого судді працівником правоохоронного органу, наділеного спеціальним законом відповідними повноваженнями, щодо особи, обґрунтовано підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення на основі очевидних фактів і обставин, які особисто сприймалися працівником правоохоронного органу в момент вчинення (замаху на вчинення) кримінального правопорушення або безпосередньо після цього, і виражається у проведенні процесуальної дії, пов'язаної із обмеженням свободи та особистої недоторканності такої особи з метою запобігання або припинення її протиправних дій, унеможливлення втечі та доставляння її до найближчого органу, в компетенцію якого входить перевірка вказаної підозри шляхом проведення досудового розслідування [10, с. 123–124].

Як відзначає Н. С. Шумська, мета затримання уповноваженою службовою особою включає в себе наступні елементи: 1) негайне запобігання вчиненню кримінального правопорушення або припинення вже вчинюваного правопорушення; 2) унеможливлення втечі особи, яку застали під час вчинення (замаху на вчинення) кримінального правопорушення або безпосередньо після цього; 3) доставляння особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, до найближчого органу, в компетенцію якого входить перевірка вказаної підозри шляхом проведення досудового розслідування. Формулювання мети затримання уповноваженою службовою особою дає можливість відмежувати його від інших кримінальних процесуальних інститутів, зокрема запобіжних заходів [11, с. 65–66].

Водночас, А. А. Жук наголошує, що кримінальна процесуальна діяльність, має на меті швидке, повне та неупереджене розслідування, щоб кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності відповідно до своєї вини. Така діяльність тісно пов'язана із застосуванням примусових заходів, які обмежують права та свободи особи [12, с. 150].

Таким чином, слід підкреслити, що сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується інтеграцією світового досвіду у формуванні гармонійних відносин між особистістю та державою. Важливим показником рівня розвитку суспільства і держави є реальне забезпечення прав і свобод людини. Україна сьогодні проходить через особливий історичний період, відкриваючи нові можливості для свого розвитку. Незважаючи на воєнний стан, створюються сприятливі умови для реалізації системних реформ, які спрямовані на поглиблення демократії та інтеграцію країни до Європейського Союзу. Проте, незважаючи на позитивні результати реформ, важливо визнати, що основне стратегічне завдання – захист прав людини і громадянина – залишається актуальним, оскільки в діяльності інституцій сектору безпеки спостерігаються певні розбіжності між проголошеними Конституцією України правами людини та їх фактичною реалізацією.

Висновки. Кримінальна процесуальна діяльність спрямована на швидке, повне та неупереджене розслідування, щоб кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності відповідно до своєї вини. Така діяльність тісно пов'язана із застосуванням примусових заходів, які можуть обмежувати права та свободи особи. Затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, уповноваженою службовою особою є одним із заходів, що, з одного боку, обмежує конституційне право на свободу та особисту недоторканність, а з іншого – є ефективним засобом для забезпечення виконання завдань досудового розслідування та кримінального провадження в цілому.

Затримання особи визначають як тимчасовий запобіжний захід, який застосовується з метою запобігання протиправним діям та з'ясування причетності затриманого до вчиненого кримінального правопорушення або приводу для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою з підстав та в порядку, визначеному КПК України [4]. У разі не дотримання чинного кримінального процесуального законодавства, особа підлягає негайному звільненню. Зокрема, момент затримання регулюється ст. 209 КПК України і визначається як точка відліку, що полягає в обов'язку особи залишатися в присутності уповноваженої службової особи або в приміщенні, яке вона вказала, шляхом застосування сили до затриманого.

Необхідно звернути увагу на примус у кримінальному процесі. Будь-яке затримання є примусовим заходом з боку державних органів, що передбачає обмеження особистої свободи громадян. У деяких випадках затримання може супроводжуватися використанням фізичної сили та особистим обшуком. Примус є невід'ємною частиною механізму кримінального процесуального регулювання, за допомогою якого держава намагається реалізувати вимоги закону в ситуаціях, коли особа, що зобов'язана, не може або неналежно виконує свої процесуальні обов'язки. Це є прямою реакцією на правопорушення, відмову від виконання обов'язків або їх неналежне виконання, а також заходом, що застосовується для безумовного вирішення завдань, задля яких ці обов'язки були встановлені.

Список використаних джерел:

1. Ребезюк В. М., Омельченко О. Є. Шляхи вдосконалення законодавчого поля України у сфері забезпечення та дотримання охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. *Юридична Україна*. 2020. № 9(213). С.90–92.
2. Конституція України: Основний Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
3. Чернобаев С. І. Повноваження слідчого під час досудового розслідування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків. 2020. 242 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
5. Лисецький О. О. Слідчий як суб'єкт кримінального провадження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 244 с.
6. Шульга О. В. Затримання уповноваженою службовою особою у кримінальному провадженні: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 255 с.
7. Ілляшук Д. Г. Права особи в контексті розвитку кримінального судочинства України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 8. С. 423-427.
8. Дояр Є. В. Затримання особи у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 238 с.
9. Бабенко І. Ю. Забезпечення прав людини в досудовому кримінальному провадженні: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Маріуполь, 2021. 224 с.
10. Ребезюк В. М. Забезпечення охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження: порівняльно-правовий аналіз: дис... докт. філософ.: 081 – Право. Київ, 2021. 273 с.
11. Шумська Н.С. Підстави обмеження права на свободу та особисту недоторканність під час затримання особи в кримінальному процесі. *Право і суспільство*. 2024. № 5. С. 295–302.
12. Жук А. А. Охорона прав, свобод і законних інтересів підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою: дис... докт. філос. : 081 – «Право». Київ, 2022. 289 с.

